

O'ZBEKISTONDA KAM TA'MINLANGAN OILALARNI ANIQLASH VA IJTIMOIY YORDAM KO'RSATISHDA "IJTIMOIY REYESTR" TIZIMINING HUQUQIY VA AMALIY SAMARADORLIGI

Usmonova Dildora Shuxrat qizi

e-mail: dildorausmonova3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida kam ta'minlangan oilalarni aniqlash hamda ularga manzilli ijtimoiy yordam ko'rsatishda "Ijtimoiy reyestr" axborot tizimining huquqiy va amaliy samaradorligi tadqiq etiladi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada O'zbekistonning ijtimoiy davlat sifatida e'tirof etilishi doirasida ijtimoiy himoya sohasini raqamlashtirish, Ijtimoiy himoya milliy agentligi hamda "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlarining institutsional vakolatlari va keys-menejment usullari tahlil qilingan. Shuningdek, ehtiyojmandlikni belgilovchi Minimal iste'mol xarajatlari mezonlari, avtomatlashtirilgan skoring va daromadlarni hisoblash tartibi, norasmiy bandlikni hisobga olish hamda mulkiy filtrlar bilan bog'liq amaliy muammolar yoritilgan. Maqolada idoralararo elektron integratsiyani chuqurlashtirish, ijtimoiy shartnoma mexanizmlarini kengaytirish va Apellyatsiya kengashlari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy himoya, kam ta'minlangan oilalar, Ijtimoiy reyestr, Ijtimoiy himoya milliy agentligi, "Inson" markazlari, minimal iste'mol xarajatlari, ijtimoiy nafaqalar, mahalla yettiligi, keys-menejment, raqamlashtirish.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikning dastlabki yillaridanoq aholini ijtimoiy himoya qilishni davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab kelgan. Aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va fuqarolarning munosib turmush kechirish uchun zarur sharoitlarga ega bo'lishiga ko'maklashish ushbu siyosatning asosiy maqsadlaridan hisoblanadi.

Yuridik nuqtayi nazardan, ijtimoiy ta'minot huquqi asosan imperativ huquqiy tartibga solish usuliga tayanadi. Ya'ni, ijtimoiy yordam olishning shartlari, asoslari va tartibi qonunchilik bilan belgilanadi hamda tegishli organlar tomonidan belgilangan qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi. Shu sababli ijtimoiy yordamni tayinlashda subyektiv qarorlar va inson omilini kamaytirish, mezonlarni aniq belgilash va ularning bir xil qo'llanilishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Aynan shu ehtiyoj O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini bosqichma-bosqich raqamlashtirishga olib keldi. Mazkur jarayonda Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 21-oktabrdagi 654-son qarori muhim bosqich bo'ldi. Ushbu qaror orqali ijtimoiy yordam oluvchilarni aniqlash, ularning daromadlari va mol-mulkini baholash hamda turli

davlat organlarining ma'lumotlar bazalaridan foydalanish mexanizmlari yanada tizimlashtirildi.

Keyingi bosqichda esa ijtimoiy himoya tizimini yagona boshqaruv mexanizmi asosida tashkil etish maqsadida 2026-yil 29-yanvarda Vazirlar Mahkamasining 35-son "Ijtimoiy reyestrga kiritilgan oilalarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qaror ijtimoiy yordam ko'rsatishning avvalgi mexanizmlarini yangi institutsional va raqamli asosda qayta tashkil etib, oilalarning ehtiyojmandligini aniqlashdan boshlab ularga yordam ko'rsatish va keyingi holatini monitoring qilishgacha bo'lgan jarayonni yagona tizimga bog'lashga xizmat qildi.

Shu nuqtayi nazardan, "Ijtimoiy reyestr" ning samaradorligini faqat texnik jihatdan emas, balki uning huquqiy asoslari, inson huquqlarini ta'minlashdagi o'rni, davlat organlari vakolatlari, avtomatlashtirilgan baholashning adolatliligi va amaliy natijalari bilan birgalikda baholash zarur.

O'zbekistonda ijtimoiy yordamni raqamlashtirish jarayoni bir vaqtning o'zida yuzaga kelgan hodisa emas. U bir necha bosqichda shakllandi. Dastlab ijtimoiy yordam tayinlashda mahalla va boshqa mahalliy organlarning xulosalari, fuqarolarning taqdim etgan ma'lumotlari hamda turli idoralarda mavjud ma'lumotlardan foydalanilgan bo'lsa, keyinchalik ushbu jarayon elektron ma'lumotlar almashinuvi va avtomatlashtirilgan baholash mexanizmlari bilan to'ldirildi.

Vazirlar Mahkamasining 654-son qarori ushbu jarayonning muhim huquqiy asoslaridan biri bo'ldi. Qaror asosida ijtimoiy yordam tayinlashda turli davlat organlarining axborot tizimlaridan foydalanish, oilaning daromadi, mol-mulki va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini elektron shaklda aniqlash imkoniyati kengaytirildi.

Mazkur tizimning asosiy afzalligi shundan iborat ediki, ijtimoiy yordam tayinlash jarayonida zarur ma'lumotlarni fuqarodan qayta-qayta talab qilish o'rniga ularni davlat organlarining mavjud axborot bazalaridan olish imkoniyati yaratildi. Natijada inson omilining ayrim shakllari kamaytirilib, qaror qabul qilishning nisbatan obyektiv mezonlarga asoslanishi uchun sharoit yaratildi.

Biroq 2026-yildagi 35-son qaror ushbu jarayonni yangi bosqichga olib chiqdi. Unga ko'ra, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash jarayoni "Yagona milliy ijtimoiy himoya" axborot tizimi va uning tarkibidagi "Ijtimoiy reyestr" axborot moduli orqali yuritilishi belgilandi.

Shu tariqa, ijtimoiy himoya tizimida institutsional o'zgarish yuz berdi: masala faqat nafaqa yoki moddiy yordam tayinlash bilan cheklanmay, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holatini kompleks baholash va uni mavjud muammolaridan kelib chiqib qo'llab-quvvatlashga qaratildi.

Bugungi modelda tuman va shaharlardagi “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari muhim o‘rin egallaydi. Fuqaro oilasini Ijtimoiy reyestrda kiritish uchun Davlat xizmatlari markazi yoki “Inson” markaziga murojaat qilishi, ijtimoiy xodim orqali ariza berishi yoki Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali hamda “Ijtimoiy karta” mobil ilovasi orqali elektron shaklda murojaat qilishi mumkin.

Ijtimoiy yordamning samaradorligi, avvalo, uni kimga va qanday mezonlar asosida berish masalasiga bog‘liq. Chunki mezonlar haddan tashqari keng bo‘lsa, davlat mablag‘laridan samarali foydalanish qiyinlashadi; aksincha, mezonlar juda qat’iy bo‘lsa, real ehtiyojmand oilalarning yordamdan chetda qolish xavfi paydo bo‘ladi.

35-son qaror bilan belgilangan yangi tartibda oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini baholash va ularni uchta asosiy toifaga ajratish nazarda tutilgan.

Birinchi toifa - “davlat ta’minotidagi oila”. Bunda oila a’zolarining mehnatga layoqatsizligi yoki mehnat qilish imkoniyatining cheklanganligi hamda kishi boshiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha daromadning minimal iste’mol xarajatlari miqdoridan pastligi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi.

Ikkinchi toifa - “kambag‘al oila”. Bunday oilalarda mehnatga layoqatli yoki mehnat qilish imkoniyatiga ega a’zolar mavjud bo‘lsa-da, har bir oila a’zosiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha daromad minimal iste’mol xarajatlariidan past bo‘ladi.

Uchinchi toifa - “kambag‘allik chegarasidagi oila” bo‘lib, bunda kishi boshiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha daromad minimal iste’mol xarajatlariining 1 baravaridan 1,5 baravarigacha bo‘lishi mumkin. Shuningdek, ayrim hollarda oila “mahalla yettiligi” tavsiyasiga asosan og‘ir hayotiy vaziyatga tushgan deb e’tirof etilishi mumkin.

Bu yondashuvning muhim jihati shundaki, kambag‘allik endilikda faqat “nafaqa oluvchi yoki olmaydigan oila” shaklida emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy holat darajalari asosida baholanadi.

Ehtiyojmandlikni aniqlash jarayoni ham bir necha bosqichdan iborat. Ariza kelib tushgach, YAMIH AT idoralararo elektron hamkorlik orqali oilaning dastlabki ma’lumotlarini tekshiradi. Keyinchalik ariza ijtimoiy xodimning shaxsiy kabinetiga yuboriladi va ijtimoiy xodim belgilangan muddatda xonadonga tashrif buyurib, elektron so‘rovnomanini shakllantiradi.

So‘rovnomanini to‘ldirish jarayonida ariza beruvchining roziligi Face-ID, elektron imzo yoki SMS-kod orqali tasdiqlanishi mumkin. Shundan so‘ng ma’lumotlar “mahalla yettiligi” tomonidan ko‘rib chiqiladi va yakuniy avtomatlashtirilgan baholash amalga oshiriladi.

Mazkur mexanizmida inson va algoritmnining vazifalari bir-biridan ajratilgan. Algoritm mavjud ma’lumotlarni qayta ishlaydi va belgilangan mezonlar asosida baholaydi, ijtimoiy xodim esa oilaning real sharoitini aniqlaydi.

Ijtimoiy yordam tizimida ehtiyojmandlikni aniqlash uchun aniq va o'lchab bo'ladigan mezon mavjud bo'lishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, minimal iste'mol xarajatlari muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

2021-yildan boshlab ijtimoiy yordam tayinlash mexanizmlarida daromad chegaralari qayta ko'rib chiqildi. Dastlab aholi jon boshiga daromadning belgilangan chegarasi qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik minimal iste'mol xarajatlari ehtiyojmandlikni aniqlashda asosiy iqtisodiy mezonlardan biriga aylandi.

"Ijtimoiy reyestr" ning eng muhim afzalliklaridan biri - turli davlat organlarida mavjud ma'lumotlardan yagona tizim orqali foydalanish imkoniyatidir. Ijtimoiy yordam tayinlashda oila haqidagi ma'lumotlarni faqat fuqaroning o'zi bergan ma'lumotlar asosida aniqlash tizimning shaffofligi va ishonchliligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli Soliq qo'mitasi, Kadastr agentligi, Ichki ishlar vazirligi, Markaziy bank, Majburiy ijro byurosi, bandlik va ta'lim sohasidagi axborot tizimlarining integratsiyasi muhim ahamiyatga ega.

35-son qarorning 2-ilovasida Reyestrda kiritilgan oilalar uchun **individual reja** ishlab chiqish tartibi belgilangan. Oila Reyestrda kiritilgach, belgilangan muddat ichida ijtimoiy xodim va hokim yordamchisi tomonidan uning ehtiyojlaridan kelib chiqib individual reja tuziladi.

Bunda vazifalar yo'nalishlar bo'yicha taqsimlanadi. Hokim yordamchisi oilaning mehnat faoliyatiga jalb qilinishi, kasb-hunar o'rganishi, daromadli mehnat va tadbirkorlik imkoniyatlaridan foydalanishiga ko'maklashadi. Ijtimoiy xodim esa ta'lim, tibbiy xizmat, ijtimoiy yordam va boshqa ijtimoiy xizmatlar bo'yicha tegishli choralarni belgilashda ishtirok etadi.

Biroq ushbu mexanizmning samaradorligi individual rejaning qog'ozda yoki elektron tizimda shakllantirilishi bilan emas, balki uning amalda bajarilishi bilan belgilanadi. Shu sababli individual rejalarini bajarish natijalarini monitoring qilish, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holatidagi o'zgarishlarni baholash va zarur hollarda rejani qayta ko'rib chiqish mexanizmlarini yanada kuchaytirish maqsadga muvofiq.

35-sonli qarorda **Apellyatsiya kengashlari ham** nazarda tutilgan. Tuman va shahar hokimliklari huzurida tashkil etiladigan Apellyatsiya kengashlariga fuqarolar Reyestrda kiritishni rad etish yoki shakllantirilgan dalolatnomalar yuzasidan shikoyat qilishi mumkin. Murojaatlarni YAMIH AT, YIDXP yoki "Ijtimoiy karta" orqali elektron shaklda yuborish imkoniyatining mavjudligi fuqarolarning ma'muriy himoya vositalaridan foydalanishini yengillashtiradi.

Ayniqsa, Apellyatsiya kengashi qarorlarining "mahalla yettiligi" uchun majburiyligi ushbu mexanizmning huquqiy ahamiyatini oshiradi.

Biroq apellyatsiya mexanizmining mavjudligi o'z-o'zidan yetarli emas. Fuqaro uchun shikoyat qilish imkoniyati amalda samarali bo'lishi uchun unga **rad etishning aniq sababi tushuntirilishi**, tizimda qaysi ma'lumot asosida qaror qabul qilingani

ko'rsatilishi va fuqaro ushbu ma'lumotni tuzatish yoki unga e'tiroz bildirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

“Ijtimoiy reyestr” tizimi ijtimoiy yordamning manzilliligini oshirish va inson omilini kamaytirishga xizmat qilayotgan bo'lsa-da, uni amaliy jihatdan mukammal deb hisoblashga hali erta.

Birinchi muammo - **norasmiy daromadlarni aniqlash** masalasidir.

Raqamli tizimning samaradorligi uning foydalanadigan ma'lumotlariga bevosita bog'liq. Agar fuqaroning daromadi rasmiy ma'lumotlar bazalarida aks etmasa, algoritm oilaning real iqtisodiy holatini to'liq baholay olmaydi. Xususan, norasmiy bandlik, xorijdagi mehnat faoliyati yoki boshqa norasmiy daromad manbalari bo'yicha ma'lumotlarning yetarli emasligi ijtimoiy yordam ko'rsatishda noaniqlik yuzaga keltirishi mumkin.

Ikkinchi muammo - **ma'lumotlarning integratsiyalashuvi va yangilanishidagi kechikishlar.**

Davlat organlarining axborot tizimlari o'zaro integratsiya qilingan bo'lsa-da, ma'lumotlarning yangilanishi texnik yoki tashkiliy sabablarga ko'ra kechiksa, bu fuqaroning huquqiga bevosita ta'sir qilishi mumkin.

Uchinchi muammo - **mulkiy filtrlarning qat'iyliigi.**

Oilada avtomobil, ko'chmas mulk yoki boshqa aktivning mavjudligi uning real ehtiyojmandligini avtomatik ravishda inkor etmasligi kerak. Aktivning mavjudligi bilan birga uning qiymati, foydalanish maqsadi, oilaga daromad keltirishi yoki keltirmasligi kabi holatlar ham e'tiborga olinishi maqsadga muvofiq.

To'rtinchi muammo - **inson omilining butunlay yo'qolmaganligi.**

Raqamlashtirish inson omilini kamaytiradi, ammo uni butunlay istisno qilmaydi. Ijtimoiy xodimning savolnoma to'ldirishi, “mahalla yettiligi”ning xulosasi va apellyatsiya jarayonlari inson ishtirokini saqlab qolmoqda. Bu esa bir tomondan individual holatlarni hisobga olish imkonini bersa, ikkinchi tomondan subyektiv qarorlar xavfini ham saqlab qoladi.

Beshinchi muammo - **mahalla darajasidagi raqamli platformalarning ko'pligi.**

Turli yo'nalishlarda bir nechta axborot tizimlaridan foydalanish xodimlarning ish yuklamasini oshirishi va bir xil ma'lumotlarni bir necha marta kiritish zaruratini yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli mahalla darajasidagi xizmatlarni imkon qadar yagona integratsiyalashgan raqamli muhitga birlashtirish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi tahlildan kelib chiqib, “Ijtimoiy reyestr” tizimining huquqiy va amaliy samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, avtomatik rad etish mexanizmlarida **differensial baholash** tamoyilini kuchaytirish lozim. Muayyan mol-mulkning mavjudligi har doim ham

oilaning ehtiyojmand emasligini anglatmasligi sababli, ayrim alohida holatlarda oilaning real ijtimoiy holatini qo'shimcha baholash imkoniyati yaratilishi kerak.

Ikkinchidan, Apellyatsiya kengashlariga faqat mavjud qarorni tasdiqlash yoki bekor qilish emas, balki oilaning **og'ir hayotiy vaziyatini alohida baholash** imkonini beruvchi aniq huquqiy vakolatlar berilishi maqsadga muvofiq. Bunda oilaning o'ziga bog'liq bo'lmagan xarajatlari, masalan, nogironlik bilan bog'liq doimiy xarajatlar yoki boshqa favqulodda ijtimoiy holatlar ham e'tiborga olinishi mumkin.

Uchinchidan, norasmiy daromadlarni aniqlashda faqat rasmiy daromad ma'lumotlariga tayanib qolmasdan, qonuniylik va shaxsiy hayot daxlsizligi talablariga rioya qilgan holda **bilvosita iqtisodiy indikatorlardan** foydalanish imkoniyatlarini ilmiy va huquqiy jihatdan o'rganish lozim.

To'rtinchidan, mahalla darajasidagi turli axborot tizimlarini yagona integratsiyalashgan shaxsiy kabinetga birlashtirish orqali ijtimoiy xodim va boshqa mutasaddilarning ma'muriy yuklamasini kamaytirish maqsadga muvofiqdir.

Vazirlar Mahkamasining 2021-yildagi 654-son qarori ushbu raqamli transformatsiyaning muhim huquqiy bosqichini yaratgan bo'lsa, 2026-yildagi 35-son qaror ijtimoiy himoyani yagona tizim asosida tashkil etish va oilalarni kompleks qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan yangi bosqichni shakllantirdi.

Shu bilan birga, raqamlashtirishning o'zi ijtimoiy adolatni avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Algoritm qanchalik mukammal bo'lmasin, u foydalanadigan ma'lumotlar noto'g'ri yoki eskirgan bo'lsa, natija ham noto'g'ri bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, qat'iy mulkiy filtrlar ayrim real ehtiyojmand oilalarni tizimdan chetda qoldirishi, norasmiy daromadlar esa oilaning haqiqiy iqtisodiy holatini baholashni murakkablashtirishi mumkin.

Foydalanilgan manbalar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir, 2023-yil 30-aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 21-oktabrdagi **654-son "Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori**.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 29-yanvardagi **35-son "Ijtimoiy reyestrda kiritilgan oilalarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori**.
4. O'zbekiston Respublikasining **"Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi Qonuni**.
5. Tursunov Y. **O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy ta'minot huquqi**: yuridik oliy o'quv yurtlari uchun darslik. - Toshkent: Voris-nashriyot, 2012.